

TOKAT İLİ MERKEZ İLÇEDE TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİNE ORTAK TARIM İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Murat SAYILI¹, Faruk ADIGÜZEL²

ÖZET

Çalışmanın amacı, Tokat-Merkez İlçede Tarım Kredi Kooperatiflerine ortak tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik özellikleri ile yıllık faaliyet sonuçlarının belirlenmesi ve ortakların kooperatif ile ilişkilerinin irdelenmesidir. Veriler, Ekim-Aralık 2010 döneminde 66 işletmeden anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada, ortalama işletme arazisi genişliği 57.17 da olup ve bu arazinin de %86.83'ü mülk araziden oluşmaktadır. Ayrıca, işletmelerin ortalama 5.44 kişi nüfusa sahip olduğu ve 1026.14 erkek iş günü olan kullanılabilir aile işgücünün %69.97'sinin kullanılmadığı belirlenmiştir. İşletme başına düşen aktif sermaye 156493.15 TL olup, aktif sermaye içerisinde en büyük payı %50.81 ile toprak sermayesi oluşturmaktadır. İşletmelerin ortalama brüt hasıla değeri 29317.19 TL, işletme masrafları 25973.25 TL, gerçek masrafları 14239.14 TL, net hasılası 3343.94 TL, tarımsal geliri 15078.05 TL, harcanabilir tarımsal geliri 12535.18 TL ve toplam aile geliri 18644.57 TL olarak hesaplanmıştır. Ortakların ortalama 19.94 yıldır kooperatife ortaklıklarının bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca, ortakların yarısından fazlasının (%56.06) kooperatiften beklentilerinin çok azının karşılandığı bulunmuştur. Kooperatif-ortak ilişkilerinin geliştirilmesi, ortakların gelirinin ve hayat standartlarının yükseltilmesi için ortakların yeni tarım teknikleri, örgütlenme ve kooperatifçilik konularındaki eğitim ihtiyaçlarının öncelikle Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından karşılanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım İşletmeleri, Ekonomik Analiz

ECONOMIC ANALYSIS OF FARMS ASSOCIATED WITH AGRICULTURAL CREDIT COOPERATIVES IN CENTRAL COUNTY IN TOKAT

ABSTRACT

The aim of the study was to determine the social-economical features and the annual results of activities of the farms associated with Agricultural Credit Cooperatives in Central County in Tokat and investigate the relationships of the members with the cooperatives. Data were collected from 66 farms through the questionnaire method in the period of September-December 2010. In the research, the average area of the farms was 57.17 decare, of which 86.83% was owned lands. Also, the population of farms was 5.44 people in average. Family labour potential was 1026.14 man-days, of which 69.97% could not be managed. The active capital per farm was TL 156493.15 and in this capital, land capital has the largest share (50.81%). The average gross income of the farms was TL 29317.19, farms outlay was TL 25973.25, real outlay was TL 14239.14, net income was TL 3343.94, agricultural income was TL 15078.05, disposable agricultural income was TL 12535.18 and total family income was TL 18644.57. It has been determined that the members have been associated to the cooperatives for 19.94 years in average. In addition to, over half of members (%56.06) specified cooperative satisfied a few of their expectations. It was concluded that the members needed to be trained on the issues of new agricultural techniques, organization and cooperative primarily by Agriculture Credit Cooperatives to increase their incomes and life standards.

Key Words: Agricultural Credit Cooperatives, Farms, Economic Analysis

1. GİRİŞ

İnsanlar, ilk çağlardan itibaren yalnız yapamadıkları işlerde (Hazar, 1970) ve yaşamlarını daha iyi şartlarda devam ettirebilmek amacıyla birçok alanda işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir (Köksal, 2006).

Bireylerin benzer ortak sorunlarını çözmek için bir araya gelmeleri (Talim ve diğ., 1981; İnan ve diğ., 2005) veya işbirliği, disiplin ve sorunları birlikte görüşme istek ve azmine sahip bir grup kişinin

belirlenmiş bir hedefe ulaşmak için gerekli düzenlemeleri yapmak amacıyla belli kurallar çerçevesinde bir araya gelmeleri ile meydana getirilen bir sistem olarak tanımlanan örgütlenme (Eraktan, 2001) sayesinde insanlar ekonomik amaçlı birçok iş başarı ile yürütebilmişlerdir (Ürper, 1996).

İnsanların değişik dönemlerde işbirliği esasına dayalı olarak ekonomik ve sosyal faaliyetlerini sürdürmeleri toplumsal değişimlere paralel olarak zaman içerisinde yeni boyutlar kazanmıştır.

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 60240, TOKAT.

²Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 60240, TOKAT.

Toplumlardaki bu değişimler birbirlerini etkileyerek, diğerlerinin de değişmesine neden olmuştur. Böylece tüm toplumlardaki kendi kendine yardım hareketi ve güç birliği uluslararası düzeyde algılanmaya başlamıştır (Ürper, 1996). Bu işbirliği hareketleri kooperatif düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Kooperatifler, toplumu oluşturan insanların yaşam düzeylerini dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği yolu ile yükseltmeyi amaçlayan, dolayısıyla toplum kalkınmasında önemli rol oynayan kuruluşlardır (Hazar, 1970). Günümüzde kooperatif anlayışı gelişmiş ve birçok alanda insan ihtiyaçlarının temin aracı durumuna gelmiştir (Köksal, 2006).

Kırsal kesimde dağınık yaşama, alıcı ve satıcılar karşısında güçsüz olmaları, ekonomik ve mesleki çıkarlarını koruma gibi zorunluluklar üreticileri; meslek odaları, kooperatifler, sendikalar, dernekler gibi farklı amaçlı örgütler kurmaya itmiştir (İnan, 2004).

Kooperatif, fertlerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri, en iyi biçimde ve maliyet fiyatına yapmak üzere, ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir (Mülayim, 1995; Çıkın ve Yercan, 1995). Tarımsal kooperatifler, temel görevleri olarak çiftçiye sağladığı ekonomik yararların yanı sıra (Turan ve Mülayim, 1994), yöresel ve bölgesel kalkınmada da önemli roller üstlenmektedir (Çıkın ve Yercan, 1995).

Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) ortaklarına uygun koşullarda kredi sağlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Kooperatifler genellikle küçük ve orta büyüklükteki çiftçilerin tek başlarına alamadıkları krediyi onlara maliyetine ve düşük faizle temin etmeye çalışırlar.

Bankalar daha çok büyük çiftçilere, tüccarlara ve sanayicilere kredi vermeyi tercih etmekte, küçük çiftçilere kredi vermekte güçlükler çıkarabilmektedir. Tek başına bankalara güvence veremeyen çiftçinin tarımsal kredi alabilmek için ipotek yaptırabileceği arazisinin çok az olduğu bilinmektedir. Ayrıca, çiftçilerin mülkiyetindeki araziler düşük değere sahip durumdadır. Bu nedenlerle, kredi kuruluşlarından kredi alamayan çiftçiler özel kişilerden (tefeci, simsar vb.) yüksek faizle borç almak zorunda kalabilmektedirler. Yüksek faizler nedeniyle çiftçiler borçtan kurtulamamakta, tasarrufta bulunarak işletmesini istediği gibi geliştirememektedirler. Bankalardan ve kişilerden elverişli koşullarda ve yeterli düzeyde kredi alamayan çiftçilerin başvurabilecekleri kuruluşların başında TKK gelmektedir. TKK, ortakları ile tasarruf sahipleri veya kredi kuruluşları arasında aracılık yaparak, ortaklarına ucuz kredi sağlamaya çalışan kuruluşlardır (İnan, 2004).

Türkiye çapında TKK ile ilgili birçok araştırma yapılmasına rağmen, bu kooperatiflere ortak olan

işletmelerin ekonomik analizi, kooperatif-ortak ilişkileri gibi konularda yapılmış çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Aynı zamanda Tokat ilinde bu konuda şimdiye kadar herhangi bir çalışma da yapılmamıştır. Bu açıdan yapılacak olan bu çalışma yöre açısından orijinallik arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, Tokat İli Merkez İlçede TKK'ne ortak tarım işletmelerinin ekonomik analizinin yapılması ve ortakların kooperatif ile ilişkilerinin ortaya konulmasıdır.

2. MATERYAL VE YÖNYEM

Araştırmanın materyalini, Tokat-Merkez İlçede TKK'ne ortak tarım işletmeleri ile yapılan anketlerden elde edilen birincil nitelikli veriler ile daha önce değişik yörelerde yapılmış benzer bilimsel çalışmalardan elde edilen sonuçlar oluşturmaktadır.

Materyalin toplanması aşamasında örnek hacmini belirlemeye yönelik ilk olarak Tokat-Merkez İlçede bulunan 7 adet TKK yöneticileri ile bir ön görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler ile Tokat-Merkez İlçede kooperatif ortaklarının faal olarak buldukları köyler ile her köyde kayıtlı faal ortak sayıları belirlenmiştir. Kooperatiflere bağlı 112 köyün gayeli olarak seçilen (Çiçek ve Erkan, 1996) %20'si (22 köy) araştırma popülasyonunu oluşturmuştur. Tespit edilen bu veriler ile kooperatif yöneticilerinin ve Tokat İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ilgili birim personellerinin yardımlarıyla yöreyi temsil edebilecek köyler tespit edilmiştir. Tespit edilen köylerdeki kooperatif ortağı olan üreticilerin listeleri kooperatif yetkililerinden temin edilerek, köylerdeki işletmelerin işletme bazında sahip oldukları arazi büyüklükleri Tokat İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemi'ndeki verilerden elde edilmiştir. Böylelikle, belirlenen köylerdeki üreticilerin 2010 yılı arazi büyüklükleri araştırmanın örnekleme çerçevesini oluşturmuştur. Daha sonra, Basit Tesadüfî Örnekleme Yöntemi (Çiçek ve Erkan, 1996) kullanılarak örnek hacmi 66 işletme olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de tarım işletmelerinin çoğunda muhasebe kayıtları tutulmadığı için işletmelerde gerek ekonomik analiz ve gerekse maliyet hesaplarında yardımcı olacak en uygun yöntemin anket metodu olduğu kabul edilen bir gerçektir (Açıl, 1977). Araştırma materyali Direkt Mülakat Yöntemi ile toplanmış olup, anket uygulaması 2010 yılı Ekim-Aralık döneminde, üretici mahallinde işletme yöneticileri ile bizzat araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Araştırmanın analizi aşamasında, işletmelerin sosyo-ekonomik özellikleri olarak; nüfus, işgücü, eğitim durumu ve sermaye yapıları irdelenmiştir.

İşletmelerde nüfus yapısı; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre incelenmiştir. İşletmelerin işgücü potansiyeli belirlenirken hem kişi ve hem de Erkek

İşgücü Birimi (EİB) olarak verilmiştir. EİB; ergin (15-49 yaş arası) bir erkek işçinin günde ortalama 10 saat, yılda 300 gün çalışması ile ortaya koyduğu işgücüdür. EİB'ne çevirmede yaş grupları ve cinsiyete göre kullanılan katsayılara göre hesaplamalar yapılmıştır (Aras, 1988). İşletme yöneticilerinin kişisel nitelikleri veya sosyal özellikleri, işletmelerin yönetim biçimi, organizasyonu, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve uygulanması bakımından önemlidir (Esengün, 1990). Bu nedenle işletme yöneticilerinin yaş ve öğrenim durumları da incelenmiştir. İşletmelerin sermaye yapıları belirlenirken, sermaye miktar ve birimlerinin ortaya konulmasında sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınmıştır (Erkuş ve diğ., 1995; Karacan, 1991).

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarına ilişkin analizlerde, işletme bir bütün olarak ele alınarak faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur. İşletmelerde brüt hasıla, işletme masrafları, gerçek masraflar, net hasıla, tarımsal gelir, harcanabilir tarımsal gelir ve toplam aile geliri gibi yıllık faaliyet sonuçlarına yer verilmiştir.

Brüt hasıla, bir üretim dönemini kapsayan üretim faaliyeti sonucunda üretilen nihai mal ve hizmetlerin değer toplamıdır (Aras, 1988). Brüt hasılanın hesaplanmasında kullanılan gelir unsurları; satılan bitkisel ve hayvansal ürünlerin satış tutarı, ailede tüketilen ve işçilere verilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri, dönem başı ve dönem sonu envanter kıymet artışları, hizmet gelirleri ve ikametgah kira bedelidir. Satılan bitkisel ve hayvansal ürünler satış fiyatları ile ailede tüketilen ve işçilere verilen ürünler çiftlik avlusu fiyatları ile değerlendirilmiştir. Satış fiyatlarında işletmecinin beyanı dikkate alınmıştır. Envanter kıymet değişimleri yılbaşı ve yılsonu değerleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Envanter kıymet artışlarında konjonktür değişmelerinin etkisi dikkate alınmamıştır (Akay, 1998). Kıymet artışları brüt hasılaya, kıymet eksilişleri ise işletme masraflarına dâhil edilmiştir. Hizmet gelirlerinin belirlenmesinde işletmecinin beyanı dikkate alınmıştır. İkametgâh kira bedeli belirlenirken bina kıymetinin %3'ü esas alınmıştır (Aras ve Çakır, 1975). İşletmede üretilip tekrar üretimde kullanılan ara malların değeri brüt hasılaya dâhil edilmemiştir. Çünkü bunların hem hasıla ve hem de masraflarda gösterilmeleri saf hasılayı etkilememektedir (Erkuş ve diğ., 1995).

İşletme giderleri, işletmecinin brüt hasılayı elde etmek için işletmeye yatırdığı aktif sermayenin faizi hariç, yapmış olduğu her türlü masrafların toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Açıl, 1956). Bu çalışmada işletmeleri birbirleriyle karşılaştırmak için bütün işletmeler ekonomik yönden bağımsız ya da borçsuz ve mülk arazileri işleyen, diğer bir ifade ile kirasız olarak düşünülmüş ve borç faizleriyle arazi kirası giderleri

işletme masraflarına dâhil edilmemiştir. Ayrıca işletmede üretilip tekrar üretimde kullanılan ürünlerin (çiftlik gübresi, hayvan yemleri gibi) bedelleri işletme masraflarına dâhil edilmemiştir (Aras, 1998).

İşçilik masraflarında, aile işgücü ücret karşılığı, aile fertlerinin işletmede çalıştığı süre dikkate alınarak, aynı işin ücretli işçi tarafından yapılması halinde ödenecek ücret esas alınmıştır. Yabancı işçilik ücretinde, üretici beyanları dikkate alınmıştır.

Materyal masraflarında, işletme dışından sağlananlar maliyet bedeli, işletmeden sağlananlar ise çiftlik avlusu bedeli ile değerlendirmiştir.

Amortismanların tespitinde, alet makine varlığı için %5, bina varlığı için ahşap ve kerpiç binalarda %4 ve beton binalarda %2, arazi ıslahı varlığı için de %5 oranı esas alınmıştır (Esengün, 1990).

Gerçek giderler, işletme giderleri toplamından, aile işgücü ücret karşılığının çıkarılıp, kalan değere arazi kirası ve ortakçı payı ile ödenen borç faizlerinin eklenmesiyle bulunmuştur.

Net hasıla, brüt hasıladan işletme masrafları çıkartılarak hesaplanmıştır.

Tarımsal gelir, brüt hasıladan gerçek giderlerin çıkarılması ile elde edilmiştir. Harcanabilir tarımsal gelir ise tarımsal gelirden envanter kıymet artışlarının çıkartılması ile hesaplanmıştır.

Toplam aile geliri, tarımsal gelire, işletmeci ve ailesinin tarım sektörü dışından sağladıkları gelirin eklenmesi ile bulunmuştur. Bu bağlamda toplam aile geliri; tarımsal gelire, aile işgücünün tarım sektörü dışında çalışmasından elde ettiği gelir, kiraya verilen arazi karşılığı sağlanan gelir ve diğer servet gelirleri (kira geliri, emekli maaşı vb.) eklenerek elde edilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. İşletmelerde Arazi Varlığı

Arazi, diğer üretim faaliyetlerinden farklı olarak tarımsal üretimde vazgeçilmez üretim faktörlerinden biridir. Tarıma elverişli arazi miktarının sınırlı olmasına karşılık, araziye olan talebin nüfus artışına dayalı olarak gittikçe artması, arazi mülkiyeti ve kullanma şeklinin önemini artırmaktadır (Erkan ve diğ., 1989). Toprağın mülkiyet şekli, bu işle uğraşan çiftçi üzerinde büyük rol oynamaktadır. Genel olarak araziye sahip olan çiftçi, mülkiyeti başkasına ait olan işletmelerde çalışan çiftçilerden daha verimli olmaktadır (Erkuş ve diğ., 1995). Bu nedenle araştırma bölgesindeki işletmelerin arazi varlıkları, ne'ileri ile kullanım ve tasarruf şekilleri itibarıyla ortaya konulmuştur.

Tarım işletmeleri tüzel kişiliğe sahiptir. Bu yüzden işletme arazisi, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği arazi parça ya da bütünü olup, mülk araziyle birlikte kira veya

ortakçılık ile tutulan veya diğer şekillerde işletilen araziye kapsamaktadır (Aras, 1988). Araştırma kapsamındaki işletmelere ait arazilerin mülkiyet yapıları ve tasarruf şekilleri incelendiğinde, işletmeler ortalama olarak 57.17 da genişliğindeki arazilerde tarımsal üretim faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Ayrıca, işletme arazilerinin %86.83'ünü mülk arazinin oluşturduğu, %7.73'ünün kiraya tutulan arazi ve %5.44'ünün ise ortağa tutulan arazi olduğu tespit edilmiştir. Benzer çalışmalarda, ortalama işletme arazisi genişliği ve bu arazi içerisinde mülk arazinin oranı sırasıyla Emiroğlu (1992)'na göre 27.90 da ve %81.50, Gülse Bal (2003)'a göre 161.26 da ve %88.33, Karlı ve Çelik (2003)'e göre 261.00 da ve %73.30, Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'a göre ise 227.27 da ve %87.95 olarak bulunmuştur. Ayrıca, Başaran (2003) çalışmasında, kooperatif ortağı üreticilerin %34.00'ünün en yüksek oranla 50.00 da alandan küçük arazilerinde tarımsal üretim yaptıklarını saptamıştır. Benzer bir diğer çalışmada, 0-100 da aralığında araziye sahip olan işletmecilerin oranının %88.00 olduğu bulunmuştur (Kendirlioğlu, 2008).

İşletmelerde araziler nevi ile itibariyle incelendiğinde, ortalama olarak %88.44'ünün tarla arazisi, %8.15'inin meyve arazisi ve %3.41'inin ise bahçe arazisi olduğu belirlenmiştir. Tarla arazisi, kuru ve sulu tarla arazisinden, meyve arazisi ise meyve bahçesi ve bağ arazisinden oluşmaktadır. İşletme arazisi içerisinde kuru tarla arazisinin oranı %71.14 ve meyve bahçesinin oranı %7.64 olarak hesaplanmıştır. Bağ arazisinin oranı ise %0.51 ile en düşük düzeydedir.

İşletmelerde tarla arazilerinin kullanış şekilleri incelendiğinde; %92.31'inin ekilen tarla arazi olmasına karşın, %7.69'unun ise nadas arazisi olduğu tespit edilmiştir. Gülse Bal (2003) çalışmasında, toplam işletme arazisinin ortalama kuru tarla (%69.42), sulu tarla (%29.59), nadas arazi (%0.69), meyve bahçesi (%0.25) ve ağaçlık araziden (%0.05) oluştuğunu saptamıştır. Ayrıca, işletme arazilerinin ortalama olarak parsel sayıları 9.88 adet ve parsel büyüklükleri ise 5.79 da olarak hesaplanmıştır. Benzer bir çalışmada, işletmeler ortalamasında ortalama parsel sayısı 11.40 adet olarak bulunmuştur (Gülse Bal, 2003).

3.2. İşletmelerde Nüfus, Öğrenim Durumu ve İşgücü

Sosyo-ekonomik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan nüfus, bütün sektörlerde işgücü kaynağı olarak kullanıldığı gibi, çeşitli sektörlerin ürettiği mal ve hizmetleri tüketmesi bakımından da önem arz etmektedir (Erkuş ve diğ., 1995).

İşletmelerde nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde; işletmelerde 5.44 kişilik nüfusun 2.84 kişisini erkek nüfusunun oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan benzer çalışmalarda

işletmelerde ortalama aile nüfusu Emiroğlu, (1992)'na göre 6.10 kişi, Kızılaslan (1997)'a göre 6.92 kişi, Gülse Bal (2003)'a göre 6.98 kişi, Karlı ve Çelik (2003)'e göre 6.60 kişi ve Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'a göre ise 6.00 kişi olarak bulunmuştur. Ayrıca, Yılmaz (2006) çalışmasında, kooperatif ortaklarının hanesindeki birey sayısı 4 kişi olanların oranını en yüksek oranla %23.60 olarak saptamıştır.

Araştırmada en fazla sayıdaki nüfusun 15-49 yaş grubundaki nüfus (%49.63) olduğu belirlenmiştir. İşletmelerde 0-6 yaş grubundaki nüfusun oranı %7.72, 7-14 yaş grubunun %13.60, 50-64 yaş grubunun %20.96 ve 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı ise %8.09 olarak hesaplanmıştır. Benzer çalışmalarda, işletmelerdeki nüfusun Emiroğlu (1992)'na göre %53.40'ının, Kızılaslan (1997)'a göre %52.17'sinin, Gülse Bal (2003)'a göre %54.87'sinin, Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'a göre ise %58.33'ünün 15-49 yaş grubundaki nüfus olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, araştırmada faal nüfus oranı %70.59 olarak belirlenmiştir. Gülse Bal (2003) çalışmasında, iktisaden faal nüfus (15-65 yaş) oranını işletmeler ortalamasında %66.62 olarak bulmuştur.

İşletmelerde 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun okur-yazarlık durumu incelendiğinde, nüfusun okur-yazarlık oranının %91.24 ve ortalama öğrenim süresinin 5.66 yıl olduğu bulunmuştur. Gülse Bal (2003), okur-yazar ve daha ileri eğitim düzeyinde olanların oranını %91.54 olarak belirlemiştir. Cinsiyete göre nüfusun okur-yazarlık oranı ve ortalama öğrenim süreleri incelendiğinde ise, işletmelerdeki erkek nüfusunda bu oran ve değer %97.11 ve 6.05 yıl ve kadın nüfusunda ise %84.81 ve 5.16 yıl olarak bulunmuştur. Benzer bir çalışmada, işletmelerde öğrenimini tamamlamış nüfusun %59.40'ının en yüksek oranla ilköğretim mezunu olduğu, öğretime devam eden nüfusun %14.90'luk en yüksek oranla ilköğretimde olduğu belirlenmiştir (Emiroğlu, 1992).

İşletmelerde 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun öğrenim durumu bilgileri incelendiğinde, toplam 5.02 kişi olan nüfusun büyük çoğunluğunun ilkökul mezunu (2.94 kişi) olduğu tespit edilmiştir. Bunu, ortaokul (0.74 kişi), okur-yazar (0.52 kişi), okur-yazar olmayan (0.44 kişi), lise (0.32 kişi), önlisans (0.03 kişi) ve lisans mezunu (0.32 kişi) nüfus izlemektedir. Kadın nüfusunun öğrenim seviyesinin daha düşük olduğu ifade edilebilir. Kadın nüfus içerisinde okur-yazar olmayan nüfus (0.36 kişi) daha yüksek sayıdadır. Ayrıca, kadın nüfus içerisinde üniversite mezunu birey bulunmadığı tespit edilmiştir. Kadın nüfusu; ilkökul mezunu (1.46 kişi), okur-yazar (0.24 kişi), ortaokul mezunu (0.26 kişi) ve lise mezunu (0.08 kişi) bireylerden oluşmaktadır. Benzer bir çalışmada, 3.10 kişi olan 6 yaş ve yukarıdaki erkek nüfusun %67.74'ünün en yüksek oranla ilkökul

mezunu ve 2.86 kişi olan kadın nüfusun ise %67.13'ünün ilkökul mezunu olduğu belirlenmiştir (Kızılaslan, 1997). Gülse Bal (2003), işletmeler ortalamasında erkek nüfusun %50.16 ve kadın nüfusun da %56.54'ünün ilkökul mezunu olduklarını saptamıştır.

Tarımda teknolojik gelişmelerin benimsenmesinde, çevre işletmelere yayılmasında, çevredekileri etkileme ve inandırma açısından çiftçilerin belirli bir yaşa ulaşmış olması gerektiği ifade edilmektedir (Tatlıdil, 1984). Araştırmada, işletme yöneticisinin ortalama olarak yaşı 53.21 yıl ve öğrenim süresi 5.29 yıl şeklinde hesaplanmıştır. Benzer çalışmalarda işletme yöneticisinin yaşı ve öğrenim süreleri ortalama olarak, sırasıyla; Kızılaslan (1997)'a göre 45.61 yıl ve 4.70 yıl, Gülse Bal (2003)'a göre 47.49 yıl ve 5.21 yıl olarak bulunmuştur. Başaran (2003) yaptığı çalışmada, ankete katılan kooperatif ortaklarının %61.00'ünün 39-58 yaş arasında değişen orta yaş grubundaki bireyler olduğunu ve ortakların %64.10'unun ilkökul mezunu olduklarını belirlemiştir. Benzer bir diğer çalışmada, işletme yöneticilerinin işletmeler ortalamasında en yüksek oran ile %28.70'inin 41-50 yaş aralığında ve %61.50'sinin ilkökul mezunu kişiler olduğu tespit edilmiştir (Karlı ve Çelik, 2003). Bilgin (2005) araştırmasında, işletmecilerin en yüksek oranla %37.50'sinin 55 ve üstü yaşa sahip ve %68.10'unun ilkökul mezunu olduklarını saptamıştır. Yapılan bir başka çalışmada, işletme yöneticilerinin ortalama yaşının 48.10 yıl olduğu ve %73.69'unun ilköğretim düzeyinde eğitim gördüğü bulunmuştur (Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006). Yılmaz (2006), kooperatif ortaklarının %5.20'sinin en yüksek oranla 42.00 yaşında ve ortakların %51.60'ının en yüksek oranla ilkökul mezunu olduğunu bulmuştur. Kendirlioğlu (2008), işletmecilerin en yüksek oranla %33.00'ünün 35-45 yaş aralığında bulunduğunu ve %57.00'sinin ilkökul mezunu olduklarını tespit etmiştir.

İşgücü esas üretim faktörlerinden birisidir. Tabiatla mevcut kaynaklar pek nadiren hemen kullanılabilir durumdadır. Bu kaynaklardan faydalanma, hatta sermayenin teşekkülü için işgücüne ihtiyaç vardır. Bu bakımdan işgücü üretimin aktif elemanı sayılmaktadır (Aksöz, 1973). İşletmelerde potansiyel aile işgücü 3.42 EİG ve kullanılan aile işgücü ise 2.64 EİG olarak hesaplanmıştır. Atıl işgücü oranı ise %22.81 olarak bulunmuştur. Benzer bir çalışmada, ortalama aile işgücününün 4.47 EİG olduğu belirlenmiştir (Kızılaslan, 1997).

İşletmelerde aile ve yabancı işgücü mevcudu ve kullanım durumuna ilişkin bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

İşletmelerde kullanılabilir aile işgücününün ortalama olarak 1026.14 EİG olduğu ve bu işgücününün %54.71'ni erkek işgücününün oluşturduğu tespit edilmiştir. İşletmelerde işgücününün büyük bir bölümünün etkin bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. İşletmelerde atıl işgücü oranınının %69.97 olması bunu doğrular niteliktedir.

İşletmelerde aile işgücününün işletme dışında da kullanımı söz konusu olup, bu işgücününün daha çok tarım dışı işlerde kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca, işletmelerde yabancı işgücü kullanımı da söz konusu olup, bu işgücününün tamamına yakını ücretli işgücü oluşturmaktadır. Gülse Bal (2003) araştırmasında, işletmeler ortalamasında kullanılmayan (atıl) aile işgücününün oranını %65.46 olarak tespit etmiştir. Yapılan benzer bir çalışmada, işletme başına düşen aile işgücü potansiyelinin ancak %16.51'inin değerlendirilebildiği belirlenmiştir (Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006).

Çizelge 1. İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu

		İŞLETME (66)	
		İşgücü (EİG/işletme)	Oran (%)
İşletmede Kullanılabilir Aile İşgücü	Erkek	561.36	54.71
	Kadın	369.32	35.99
	Çocuk	95.46	9.30
	TOPLAM	1026.14	100.00
İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü	Tarımda	1.57	19.87
	Tarım Dışında	6.33	80.13
	TOPLAM	7.90	100.00
İşletmede Kullanılan Aile İşgücü		308.18	30.03
Kullanılmayan (Atıl) Aile İşgücü		717.96	69.97
İşletmede Kullanılan Yabancı İşgücü	Geçici Ücretli İşgücü	8.57	97.29
	Devamlı Ücretli İşgücü	0.00	2.71
	TOPLAM	8.57	0.00
İşletmede Kullanılan Toplam İşgücü		316.75	100.00

3.3. İşletmelerde Sermaye Yapısı

Tarımsal faaliyette tabiat faktörü daimi olarak bulunmakta ve bundan yararlanma işgücü ve sermaye sayesinde mümkün olabilmektedir. Tabiat ve işgücünü bir araya getirerek üretimde bulunmak mümkünse de, yoğun bir şekilde üretimi gerçekleştirebilmek için sermayenin bulunması şarttır (Erkuş ve diğ., 1995). Fiziki kapital olarak üretim için gerekli olan sermaye, üretim etkinliğini artıran ve kendileri de üretilmiş olan üretim araçları (İnan, 2001) olarak tanımlanmaktadır.

Finansal açıdan sermaye ise; mal ve hizmet üretimi için gerekli olan emek, sermaye, tabiat (toprak) ve müteşebbis olarak adlandırılan dört üretim faktöründen birisi olup, işletmelerin kurulması, faaliyetlerini sürdürmesi ve amacına ulaşması için varlığı zorunlu olan para ve malların tümü olarak ifade edilmektedir (Karacan, 1991).

Bu çalışmada sermayenin fonksiyonlarına göre ayrımı (aktif ve pasif sermaye) esas alınmıştır. Aktif sermaye işletmeye yatırılmış bulunan bütün sermaye unsurlarının toplamı olup, çiftlik sermayesi ile işletme sermayesinden oluşmaktadır. Kiracılık ya da ortaklık yapan işletmelerde mülk arazi dışındaki kira ve ortaklıkla işlenen arazinin değeri de aktif sermaye içerisinde gösterilmektedir. Ortaklıkta bir kısım girdiler arazi sahibi tarafından ortağa verildiğinden, bunların değeri de aktifte (işletme sermayesi) yer almaktadır. Öte yandan, bu sermayeler pasif sermayenin

borçları kısmında gösterilmektedir. Bu şekilde işletmelerin bağımsız birimler halinde incelenmesi ve karşılaştırılması mümkün olmaktadır (İnan, 1994).

İncelenen işletmelerin sermaye yapısı işletmeler ortalamasında değer ve oran olarak Çizelge 2'de verilmiştir.

İncelenen işletmelerde aktif sermayenin %71.13'lük kısmının çiftlik (arazi) sermayesinden oluştuğu, işletme sermayesinin ise aktif sermayeden %28.87'lik pay aldığı görülmektedir. Emiroğlu (1992) araştırmasında, aktif sermayenin %71.00'ini arazi varlığının ve %29.00'unu ise işletme sermayesinin oluşturduğunu tespit etmiştir. Yapılan benzer bir çalışmada, aktif sermaye içerisinde çiftlik sermayesinin %93.10 ve işletme sermayesinin %6.90 oranında bir pay aldığı bulunmuştur (Karlı ve Çelik, 2003).

Çiftlik sermayesi içerisinde ise toprak sermayesi aktif sermaye içerisinde en büyük paya sahiptir. Toprak sermayesinin aktif sermaye içerisindeki oranı %50.81 olarak bulunmuştur. Yapılan benzer çalışmalarda aktif sermaye içerisinde toprak sermayesinin oranının Emiroğlu (1992)'na göre %40.10, Gülse Bal (2003)'a göre %74.29, Karlı ve Çelik (2003)'e göre %81.30 ile Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'a göre ise %69.27 olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularının da bu araştırmalarının sonuçlarına yakın olduğu ifade edilebilir.

Çizelge 2. İşletmelerde Sermaye Yapısı

SERMAYE UNSURLARI		İŞLETME (66)			
		Değer (TL/işletme)	Oran (%)		
A K T İ F	Çiftlik (Arazi) Sermayesi	Toprak Sermayesi	79509.85	50.81	
		Arazi Islahı Sermayesi	688.64	0.44	
		Bina Sermayesi	25143.94	16.07	
		Bitki ve Tarla Demirbaşı Sermayesi	5978.62	3.82	
		TOPLAM	111321.05	71.13	
	İşletme Sermayesi	Sabit	Hayvan Sermayesi	22604.85	14.45
		İşletme	Alet-Makine Sermayesi	16301.19	10.42
		Sermayesi	TOPLAM	38906.04	24.87
		Döner	Malzeme-Mühimmat	1280.53	0.82
			Sermayesi	Para Mevcudu	4985.53
İşletme	TOPLAM	6266.06	4.00		
TOPLAM		45172.10	28.87		
AKTİF SERMAYE TOPLAMI			156493.15	100.00	
P A S İ F	Yabancı Sermaye	Borçlar	5733.70	3.66	
		Kiraya Tutulan Arazi Değeri	5375.00	3.43	
		Ortağa Tutulan Arazi Değeri	5189.39	3.32	
	TOPLAM	16298.09	10.41		
	Öz Sermaye	140195.06	89.59		

PASİF SERMAYE TOPLAMI

156493.15

100.0

İşletme sermayesinde ise hayvan sermayesi %14.44'lük payı ile aktif sermaye içerisindeki en büyük paya sahip olan sermaye unsurudur. Emiroğlu (1992) araştırmasında, işletme sermayesinin en önemli bölümünü aktif sermaye içerisindeki %23.30'luk oranı ile alet-makine varlığının oluşturduğunu tespit etmiştir. Gülse Bal (2003) araştırmasında, aktif sermayenin işletme sermayesi içerisindeki en önemli sermaye unsurunun %9.76'lık oranı ile sabit işletme sermayesi unsurlarından alet-makine sermayesinin oluşturduğunu belirlemiştir. Benzer bir çalışmada, işletmeler ortalamasında işletme sermayesi içerisinde alet-makine sermayesinin aktif sermayeden %4.40'lük bir pay aldığı saptanmıştır (Karlı ve Çelik, 2003). Aktif sermaye içerisinde sabit işletme sermayesinin oranı %24.86 olmasına karşın, döner işletme sermayesinin oranı %4.00 ile düşük düzeydedir.

İşletmelerde aktif sermayenin kaynakları pasif sermayede gösterilmektedir. Aktif sermayede yer alan varlıklar esas itibarıyla iki kaynaktan (öz sermaye ve yabancı sermaye-borçlar) sağlanır (Erkuş ve diğ., 1995).

İşletmelerde pasif sermaye içerisindeki yabancı sermaye, borçlar ile kiraya ve ortağa tutulan arazi değerinden oluşmaktadır. Kiraya ve ortağa tutulan arazi kıymeti aktif sermaye içerisinde yer aldığı için işletmeler pasif dâhilinde borçlandırılmıştır.

İşletmelerde borçların pasif sermaye içerisindeki oranı %3.66 olarak hesaplanmıştır. Yapılan çalışmalarda borçların pasif sermaye içerisindeki oranı %3.50 (Emiroğlu, 1992), %5.79 (Gülse Bal, 2003) ve %5.50 (Karlı ve Çelik, 2003) olarak bulunmuştur. Ayrıca, çalışmada borçların işletme arazisi dekarına düşen değeri 100.29 TL olarak bulunmuştur.

Pasif sermaye içerisinde kiraya tutulan arazi değerinin oranı %3.43 ve ortağa tutulan arazi değerinin oranı ise %3.32 olarak bulunmuştur. Yapılan benzer çalışmalarda, kiraya ve ortağa tutulan arazinin pasif sermaye içerisindeki oranı; Emiroğlu (1992)'na göre %1.90, Gülse Bal (2003)'a göre %8.88 ve Karlı ve Çelik (2003)'e göre ise %16.10 olarak bulunmuştur. Pasif sermaye içerisinde öz sermayenin %89.59'lük

paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir çalışmada, pasif sermaye içerisinde öz sermayenin oranı %94.60 olarak bulunmuştur (Emiroğlu, 1992).

3.4. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçları

3.4.1. İşletmelerde Brüt Hasıla (Gayrisaf Hasıla)

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarından birisi olarak kullanılan brüt hasıla; “*ekonomik bir bütün olarak düşünülen bir tarım işletmesinde bir üretim döneminde, ekonomik faaliyet sonucunda yeni üretilen mallar ile malulecilik, mübadele ve yeniden değerlendirme yoluyla sermaye kısımlarında meydana gelen artışın miktar ve kıymetçe ifadesidir*” şeklinde tanımlanmaktadır (Erkuş ve diğ., 1995).

İşletmelerde brüt hasılanın oransal durumu incelendiğinde (Çizelge 3), en önemli unsurların %39.78 ile satılan hayvansal ürünler, %23.96 ile satılan bitkisel ürünler ve %17.54 ile işletmede kullanılan çiftlik ürünleri olduğu belirlenmiştir. Yapılan diğer çalışmalarda, brüt hasıla içerisinde en önemli unsurunun işletmeler ortalamasında %73.48'lik oranı ile bitkisel ürünler satış tutarının (Gülse Bal, 2003) ve %74.47'lik oranı ile hayvansal üretim hasılasının (Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006) olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun üretim desenindeki yöresel farklılıklardan kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

İncelenen işletmelerde brüt hasılanın işletme arazisinin dekarına düşen değeri ile her 100 TL'lik işletme masrafına düşen değeri sırasıyla 512.81 TL ve 112.87 TL olarak hesaplanmıştır. Aynı değerler başka bir çalışmada sırasıyla 46.02 TL ve 130.94 TL olarak tespit edilmiştir (Gülse Bal, 2003). İşletmelerde brüt hasılanın kullanılan işgücüne (EİG) düşen değeri ile aktif sermayeye oranı sırasıyla 92.56 TL ve %18.73 olarak hesaplanmıştır. Yapılan bir çalışmada bu değer ve oran sırasıyla 17.38 TL ve %13.12 olarak bulunmuştur (Gülse Bal, 2003).

Çizelge 3. İşletmelerde Brüt Hasıla Unsurları

BRÜT HASILA UNSURLARI	İŞLETME (66)	
	Değer (TL/işletme)	Oran (%)
Bitkisel Ürünler Satış Tutarı	7025.54	23.96
Hayvansal Ürünler Satış Tutarı	11661.79	39.78
Ailenin Tükettiği Çiftlik Ürünleri	2110.97	7.20
İşçilere Verilen Çiftlik Ürünleri	0.00	0.00
İşletmede Kullanılan Çiftlik Ürünleri	5140.79	17.54
Hizmet Gelirleri	80.91	0.28

İkametgâh Kira Bedeli	754.32	2.57
Envanter Kıymet Artışı	2542.87	8.67
BRÜT HASILA TOPLAMI	29317.19	100.00

Çizelge 4. İşletmelerde İşletme Masrafı Unsurları

İŞLETME MASRAFLARI UNSURLARI	İŞLETME (66)	
	Değer (TL/işletme)	Oran (%)
Aile İşgücü Ücret Karşılığı (A)	12471.59	48.02
Yabancı İşgücü Ücretleri (B)	362.12	1.39
Toplam İşçilik Masrafları (A+B)	12833.71	49.41
Materyal Masrafları	9083.98	34.97
Amortismanlar	1525.61	5.87
Diğer Cari Masraflar	2201.33	8.48
Envanter Kıymet Eksilişleri	328.62	1.27
İŞLETME MASRAFLARI TOPLAMI	25973.25	100.00

Çizelge 5. İşletmelerde Gerçek Masraflar

	İŞLETME (66)	
	Değer (TL/işletme)	Oran (%)
İşletme Masrafları (A)	25973.25	94.82*
Aile İşgücü Ücret Karşılığı (B)	12471.59	---
Arazi Kirası ve Ortakçı Payı (C)	457.41	3.21
Ödenen Borç Faizleri (D)	280.07	1.97
GERÇEK MASRAFLAR (A-B)+(C+D)	14239.14	100.00

* Aile işgücü ücret karşılığı çıkarıldıktan sonra kalan işletme masraflarının oranını ifade eder.

3.4.2. İşletmelerde İşletme Masrafları ve Gerçek Masraflar

İşletme masrafları, işletmecinin brüt hasılayı elde etmek için işletmeye yatırdığı aktif sermayenin faizi hariç, yapmış olduğu her türlü masraflarının toplamını ifade etmektedir. Bu çalışmada, işletmeleri birbirleriyle karşılaştırmak için bütün işletmeler ekonomik yönden bağımsız ya da borçsuz ve mülk arazisini işleyen, diğer bir ifade ile kirasız olarak düşünülerek, borç faizleriyle arazi kirası giderleri ve işletmede üretilip de tekrar üretimde kullanılan ürünlerin (çiftlik gübresi, hayvan yemleri gibi ara malların) bedelleri işletme masraflarına dâhil edilmemiştir (Aras,1989).

İşletmelerde işletme masrafı unsurları değer ve oran olarak Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge incelediğinde; işletme masrafları içerisinde en önemli unsurun 12833.71 TL değeri ve %49.41'lik oranı ile işçilik masraflarının olduğu görülmektedir. İşletmelerde materyal masrafları (%34.97), diğer cari masraflar (%8.48), amortismanlar (%5.87) ve envanter kıymet eksilişleri (%1.27) işletme masrafları içerisindeki diğer unsurlardır. Gülse Bal (2003) çalışmasında, cari masrafların %70.74'lik oranı ile işletme masrafları içerisindeki en önemli masraf unsuru

olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir diğer çalışmada, cari masrafların işletme masrafları içerisindeki payının %60.14 ile en yüksek olduğu belirlenmiştir (Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006).

İşletme masraflarının işletme arazisinin dekarına düşen değeri 454.32 TL olarak hesaplanmıştır. Bu değer, benzer bir çalışmada işletmeler ortalamasında 35.15 TL olarak bulunmuştur (Gülse Bal, 2003). Her 100 TL'lik brüt hasılaya düşen işletme masrafı değeri 88.59 TL'dir. İşletmede EİG'ne düşen işletme masrafı değeri 82.00 TL bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada, EİG'ne düşen işletme masrafı işletmeler ortalamasında 13.27 TL olarak tespit edilmiştir (Gülse Bal, 2003). İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı %16.60 olarak hesaplanmıştır. Gülse Bal (2003) araştırmasında bu oranı işletmeler ortalaması itibarıyla %10.02 olarak belirlemiştir.

İşletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarında tarımsal gelirin tespit edilmesi amacıyla gerçek masraflar hesaplanmıştır. Gerçek masraflar hesaplanırken işletme masraflarından aile işgücü karşılığı çıkartılmış, kalan değere kiralar ve ortakçı payı ile ödenen borç faizleri eklenmiştir (Aras, 1988). İşletmelerde gerçek masraflar değer ve oran olarak Çizelge 5'te verilmiştir. Gerçek

masraflar içerisindeki aile işgücü ücret karşılığı çıkarıldıktan sonra kalan işletme masraflarının payı, ortalama olarak %94.82'lik orana sahiptir. Benzer bir çalışmada, gerçek masraflar içerisindeki aile işgücü ücret karşılığı çıkarıldıktan sonra kalan işletme masraflarının oranı işletmeler ortalamasında %84.50 olarak tespit edilmiştir (Gülse Bal, 2003). Ödenen borç faizlerinin oranı ise %1.97 ile düşük düzeydedir.

İncelenen işletmelerde ortalama gerçek masraflar değeri; işletme arazisi dekarı başına 249.07 TL, her 100 TL'lik brüt hasıla başına 48.57 TL ve işletmede kullanılan EİG başına 44.95 TL olarak hesaplanmış olup gerçek masrafların aktif sermayeye oranı %9.10 olarak bulunmuştur. Gülse Bal (2003) tarafından yapılan çalışmada bu değerler, sırasıyla; 32.99 TL/işletme, 12.46 TL/EİG ve %9.41 olarak saptanmıştır.

3.4.3. İşletmelerde Net Hasıla (Saf Hasıla)

Net hasıla (saf hasıla), işletmelerin bir üretim dönemi içerisinde iyi işletilip işletilmediğini, üretim dalları arasındaki organizasyonunun uygun olup olmadığını ve işletme sonucunu bir bütün olarak göstermesi bakımından objektif bir ölçü olarak ele alınmakta ve kullanılmaktadır (Aras, 1988). Diğer bir ifadeyle net hasıla; borçsuz ve kira ile arazi işlemeyen bir işletmede aktif sermayenin getirdiği faiz olarak kabul edilmektedir. Bu suretle net hasıla, mülkiyet şartlarının veya idare şeklinin etkilerinden kurtarılmış olup, böylece işletmeler arası karşılaştırmalarda kullanılabilir (Erkuş ve diğ., 1995).

İşletmelerde net hasıla değeri 3343.94 TL olarak hesaplanmıştır. Gülse Bal (2003) çalışmasında bu değeri işletmeler ortalamasında 1753.85 TL olarak tespit etmiştir. Benzer bir çalışmada ortalama olarak net hasıla değeri 1259.00 TL olarak bulunmuştur (Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006).

Net hasılanın işletme arazisinin dekarına düşen değeri 58.49 TL'dir. Gülse Bal (2003) bu değeri işletmeler ortalamasında 10.88 TL olarak bulurken, Dedeoğlu ve Yıldırım (2006) 5.50 TL olarak belirlemiştir. Her 100 TL'lik brüt hasılaya düşen net hasıla değeri 11.41 TL'dir. Bu değeri; Gülse Bal (2003)'ün çalışmasında 23.63 TL ve Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'ın çalışmasında ise 10.80 TL olarak tespit etmiştir. İşletmede kullanılan EİG'ne düşen net hasıla değeri 10.56 TL'dir. Gülse Bal (2003), EİG'ne düşen hasılayı işletmeler ortalamasında 4.11 TL olarak hesaplamıştır. Net hasılanın aktif sermayeye oranı %2.14'dür. Bu oranı; Gülse Bal (2003) işletmeler ortalamasında %3.10 ve Dedeoğlu ve Yıldırım (2006) ise, %2.30 olarak bulmuştur.

3.4.4. İşletmelerde Tarımsal Gelir (Net Çiftlik Geliri) ve Harcanabilir Tarımsal Gelir

Ekonomik birer ünite olan tarım işletmelerinde gösterilen tüm çabalar üretim dönemi sonunda en yüksek gelir elde etme amacına yöneliktir. İşletmecinin işletmesine tahsis etmiş olduğu öz sermayenin faizi ile kendisinin ve aile bireylerinin işletmede çalışmaları karşılığı elde ettiği ücretlerin toplamı şeklinde tanımlanan tarımsal gelir bu amaca ne ölçüde ulaşılabilirdiğini belirlemeye yarayan en önemli göstergelerden birisidir (Esengün, 1990).

Tarımsal gelir ya da net çiftlik geliri brüt hasıladan gerçek masrafların çıkarılması ile hesaplanmaktadır. İşletmelerde tarımsal gelir 15078.05 TL olarak bulunmuştur. Bu değer; Gülse Bal (2003)'ün çalışmasında 2101.89 TL, Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'ın çalışmasında ise 2331.00 TL olarak bulunmuştur.

İşletme arazisi dekarına düşen tarımsal gelir 263.74 TL olarak hesaplanmıştır. Benzer çalışmalarda bu değer Gülse Bal (2003)'a göre 13.03 TL, Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'a göre ise 10.20 TL olarak tespit edilmiştir. Her 100 TL'lik brüt hasılaya tarımsal gelirin düşen değeri incelendiğinde, bu değer ortalama olarak 51.43 TL'dir. İşletmede kullanılan EİG'ne düşen tarımsal gelir 47.60 TL olarak bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada EİG'ne düşen tarımsal gelir işletmeler ortalamasında 4.92 TL olarak bulunmuştur (Gülse Bal, 2003). İşletmelerde tarımsal gelirin aktif sermayeye oranı %9.63'tür. Gülse Bal (2003)'e göre bu oran işletmeler ortalamasında %3.72'dir.

İşletmelerde tarımsal gelirin yeterlilik durumu incelendiğinde, aile işgücü ücretini karşılayacak düzeyde bir tarımsal gelir elde edildiği ve çalışmada 12471.59 TL aile işgücü ücretine karşılık 15078.05 TL tarımsal gelir sağlandığı tespit edilmiştir. Ancak, işletmeler aile işgücü ücret karşılığı ve öz sermayenin reel faiz karşılığı toplamının altında bir tarımsal gelire sahiptir. İşletmelerde bu iki unsurun toplamı 21584.27 TL olarak hesaplanmıştır. Bu durum işletmelerde tarımsal gelirin yetersiz olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Aile ihtiyaçları için tarımsal gelirin ne kadarının harcanabileceğini gösteren harcanabilir tarımsal gelire ilişkin bilgiler Çizelge 6'da verilmiştir. Harcanabilir tarımsal gelir, tarımsal gelirden envanter kıymet artışının çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Tarımsal gelir içerisinde yer alan envanter kıymet artışları bir anlamda işletmelerin malsal tarımsal gelirini ifade etmektedir (Esengün, 1990). Çizelge incelendiğinde, harcanabilir tarımsal gelirin 12535.18 TL olarak hesaplandığı

görülmektedir. Tarımsal gelir içerisinde envanter kıymet artışının %16.86'lık oranına karşılık, harcanabilir tarımsal gelir %83.14'lük bir orana sahiptir. Benzer bir çalışmada harcanabilir gelir işletmeler ortalamasında 3006.36 TL olarak tespit edilmiştir (Gülse Bal, 2003). İşletme arazisinin dekarına düşen harcanabilir tarımsal

Çizelge 6. İşletmelerde Harcanabilir Tarımsal Gelir ve İşletme Arazisi Dekarına Düşen Değeri

	İŞLETME (66)	
	Değer (TL/işletme)	Oran (%)
Tarımsal Gelir (A)	15078.05	100.00
Envanter Kıymet Artışı (B)	2542.87	16.86
Harcanabilir Tarımsal Gelir (A-B)	12535.18	83.14

Çizelge 7. İşletmelerde Toplam Aile Geliri

	İŞLETME (66)	
	Değer (TL/işletme)	Oran (%)
Tarımsal Gelir (A)	15078.05	80.87
Tarım Sektörü Dışında Çalışan Aile İşgücü Geliri (B)	303.79	1.63
Kiraya Verilen Arazi Geliri (C)	0.00	0.00
Diğer Servet Gelirleri (D)	3262.73	17.50
Toplam Tarım Dışı Geliri (E)=(B+C+D)	3566.52	19.13
TOPLAM AİLE GELİRİ (A+E)	18644.57	100.00

3.4.5. İşletmelerde Toplam Aile Geliri

Toplam aile geliri, işletmelerin tarımsal geliri ile tarım sektörü dışında sağladıkları gelirlerin toplamından oluşmaktadır (Akay, 1996). Dolayısıyla toplam aile geliri, işletmeci ve ailesinin geçimi, işletme masraflarının karşılanması, tasarruf ve yatırımlar için işletmecinin eline geçen para miktarını göstermektedir.

İşletmelerde toplam aile geliri değer ve oran olarak Çizelge 7'de verilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere, işletmelerde toplam aile geliri içerisinde %80.87'lik oranı ile tarımsal gelir en önemli unsuru oluşturmaktadır. İşletmelerde tarım dışı gelir unsurları içerisinde kiraya verilen arazi geliri bulunmamakta olup, toplam aile geliri içerisinde diğer servet gelirlerinin (kira geliri, emekli maaşı vb.) oranı %19.13 ve tarım sektörü dışında çalışan aile işgücü gelirisinin oranı ise %1.63 olarak hesaplanmıştır.

İşletme arazisi dekarına düşen toplam aile geliri 326.13 TL ve toplam aile gelirisinin aktif sermayeye oranı %11.91 olarak bulunmuştur. Benzer bir çalışmada, işletmeler ortalamasında toplam aile geliri içerisinde tarımsal gelirin payının %75.54 olduğu, tarım sektörü dışı gelirin ise %24.46'lık bir pay aldığı belirlenmiş ve işletme arazisi dekarına düşen toplam aile gelirisinin ortalama olarak 17.25 TL olduğu hesaplanmıştır (Gülse Bal, 2003).

3.5. İşletmelerde Kooperatif-Ortak İlişkileri

gelir ise 219.26 TL olarak hesaplanmıştır. Gülse Bal (2003), bu değeri işletmeler ortalamasında 18.64 TL olarak bulmuştur.

Kooperatif ortakların ortalama olarak 35.20 yıldır tarımsal üretim faaliyetinde buldukları tespit edilmiştir.

Ortaklar işletmelerinde çoğunlukla tarımsal üretim dallarının birkaçına birden yer vermektedir. Üreticilerin %31.82'sinin en yüksek oran ile tarla ürünleri üretimi ve hayvancılıkla uğraştıkları belirlenmiştir. Tarla ürünleri üretimi ile birlikte hayvancılık ve meyvecilik de yapan üreticilerin oranı %25.76'dır. Bunu tarla ürünleri üretimi, hayvancılık ve sebzeçilik yapan (%16.67) ve tarla ürünleri, hayvancılık, sebzeçilik ve meyvecilik yapan (%16.67) çiftçiler izlemektedir. Sadece tarla ürünleri üretimi yapan çiftçilerin oranı %4.55'dir. İşletmelerinde hayvancılık ve meyvecilik; hayvancılık, meyvecilik, sebzeçilik ve tarla ürünleri üretimi; meyvecilik ve sebzeçilik dallarına yer veren üreticilerin oranı ise %1.51 ile en son sıradadır. Başaran (2003) çalışmasında, ortakların %48.40'nın en yüksek oranla işletmelerinde bitkisel ve hayvansal üretime birlikte yer verdikleri bulunmuştur.

Üreticilerin ortalama olarak 29.50 yıldır TKK'nin varlığından haberdar oldukları ve ortalama olarak 18.94 yıldır bu teşkilatta ortaklıklarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bilgin (2005) çalışmasında, 20 yıldan fazla süre ile kooperatife ortak olanların oranını %30.70 olarak belirlemiştir. Ayrıca, çiftçilerin %48.48'i akrabalarından, %36.36'sı dost ve arkadaşlarından, %24.24'ünün kooperatife daha önce ortak olanlardan, %16.67'si kooperatif personelinden ve %12.12'si ise köy veya mahalle muhtarlarından etkilenerek

kooperatife ortak olmaya karar verdiklerini ifade etmişlerdir. Gülse Bal (2003) çalışmasında, üreticilerin kooperatife ortak olurken etkilendikleri kişilerin en yüksek oranla kendisi (%69.16) ve arkadaşları (%18.69) olduğunu belirlemiştir. Üreticilerin tamamının kolay ve ucuz bir şekilde girdi temini sağlamak, aynı ve nakdi kredi olanaklarından faydalanmak nedeniyle kooperatife ortak oldukları belirlenmiştir. Buna ek olarak, %4.55'lik oran ile kooperatiften teknik bilgi elde edebilmek, %3.03 ile özellikle nakit kredi temini ve %1.52 ile kooperatifin tarımsal ürünleri uygun fiyat ve güvenli bir şekilde pazara arz olanağı sağladığı düşüncesi diğer kooperatife ortak olma nedenleridir. Kızılaslan (1997), kooperatif ortağı üreticilerin tamamının ortak olurken kooperatif hakkındaki beklentilerinin köyde iş olanaklarının artması ve kooperatifçiliğe olan inanç olduğunu vurgulamıştır. Erol (1998) çalışmasında, ortakların %59.40'ının kooperatifin sağladığı imkânlardan yararlanmak amacı ile kooperatife ortak olduklarını saptamıştır. Diğer bir çalışmada, üreticilerin kooperatife ortak olma amaçları önem sırasına göre incelenmiş olup, üretim girdilerini ucuza, kaliteli uygun koşullarda alabilmek ve ortak ürünlerinin iyi bir fiyatla satışını sağlamak ilk sıradaki amaçlar olarak tespit edilmiştir (Başaran, 2003). Gülse Bal (2003), kooperatife ortak olma sebepleri içerisinde en önemlilerinin ürüne pazar garantisi sağlama (%79.44), ürünü daha iyi bir fiyattan satabilme olanağı sunma (%37.88) ve girdileri kolay temin edebilmek (%34.58) olduğunu saptamıştır. Benzer bir çalışmada ise, üreticilerin kooperatiflerden beklentilerinin %43.20 ile tarımsal girdilerin düşük fiyatla temin edilmesi, %33.00 ile düşük faizli tarımsal kredilerin sağlanması, %12.20 ile tarımsal ürünlerin pazarlanması ve %11.60 ile piyasa fiyatının düzenlenmesi ve sorunların gündeme getirilmesi olduğu ifade edilmiştir (Karlı ve Çelik, 2003).

Ancak, üreticilerin yarısından fazlası (%56.06) kooperatife ortak olduktan sonra kooperatifin beklentilerinin çok azını karşıladığını ifade ederlerken, %34.85'i çoğunun ve %9.09'u ise hiçbir beklentisinin karşılanmadığını belirtmişlerdir. Beklentilerinin tamamının karşılandığını söyleyen kooperatif ortağı bulunmamaktadır. Benzer bir çalışmada, ortakların %79.10'unun kooperatifin çalışmalarından memnun olmadıkları belirlenmiştir (Emiroğlu, 1992). Diğer bir çalışmada, ortakların %91.30'unun kooperatif hizmetlerinden yararlandığı bulunmuştur (Erol, 1998). Gülse Bal (2003) çalışmasında, üreticilerin %33.64'ünün kooperatifin beklentilerinin hiçbirini karşılamadığını, %33.64'ünün çok azını, %29.91'inin çoğunu ve %2.81'inin ise tamamını karşıladığını düşündüklerini saptamıştır. Karlı ve Çelik (2003) araştırmalarında, ortakların %43.10'unun tarımsal örgütlerden beklentilerinin karşılandığını tespit etmişlerdir.

Ortakların kooperatife gitme sıklıkları yılda 10.95 kez olarak bulunmuştur. Kooperatif ortakları ihtiyaç duyulan girdileri almak, nakit kredi kullanmak (%80.30), destekleme veya diğer resmi evraklarla ilgili işlerini halletmek (%10.61), kooperatiflerin yeni uygulamaları hakkında bilgi edinmek (%6.06), sohbet etmek (%4.55) ve ürün alım zamanı ürün teslim etmek (%1.51) nedenleri ile kooperatife gittiklerini belirtmişlerdir. Benzer bir çalışmada, en önemli kooperatife uğrama sebeplerinin ürün teslim etmek (%100.00), ürünün parasını (%100.00) ve ihtiyaç duyulan girdileri almak (%95.33) olduğu tespit edilmiştir (Gülse Bal, 2003).

Kooperatifin işletmeye uzaklığının kooperatiften faydalanmada etkili olduğu ve uzaklığın faydalanmayı azalttığını ifade edenlerin oranı %16.67'dir. Kooperatife yakın olmanın faydalanmayı artırdığını düşünen üreticilerin oranı %27.27 ve kooperatife uzak ya da yakın olmanın faydalanmayı etkilemediğini düşünenlerin oranı ise %56.06 olarak hesaplanmıştır. Gülse Bal (2003) çalışmasında, kooperatife uzak olmanın kooperatiften faydalanmaya etkisinin olmadığını düşünenlerin oranını %71.03 olarak belirlemiştir.

Kooperatiften her yıl kredi kullananların oranı %54.55 olarak hesaplanmıştır. Her yıl kredi kullanmayan (%45.45) kooperatif ortakları, önceki dönemlerden borcu olması, girdi fiyatlarının yüksek olduğu düşüncesi, kooperatife yeni ortak olma, başkasına kefil olmaktan korkma, kooperatif faaliyetlerine olan inancının azalması, kredi ihtiyacının olmaması ve kooperatifle peşin alışveriş şeklinde çalışma nedenleri ile kooperatiften her yıl kredi kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, kooperatifin sağladığı krediler için belirlenen kredi faiz oranları hakkında bilgi sahibi olan üretici bulunmadığı tespit edilmiştir.

Üreticilerin %65.15'i incelenen dönemde kooperatiften kredi kullandığını ifade ederken, bu üreticilerin %93.02'sinin aynı kredi şeklinde kredi kullandıkları belirlenmiştir. Nakdi kredi kullananların oranı %6.98 ile düşük düzeydedir. İncelenen dönemde kooperatiften kredi kullanmadığını söyleyen ortaklar (%34.85), önceki dönemlerden borcu olma, girdi fiyatlarının yüksek olması, kooperatife yeni ortak olma, kredi teminatlarını yüksek bulma, kredi kullanılırken ortaklar arasında eşitliğin sağlanmadığı düşüncesi ile kredi kullanmadıklarını söylemişlerdir. Ortakların %21.21'i kredilerin sadece aynı kredi şeklinde olmasını isterken, sadece nakdi kredi olmasını isteyenlerin oranı %18.18'dir. Aynı ve nakdi kredi şeklinin birlikte olması gerektiğini düşünenlerin oranı ise %60.61 ile en yüksek orandadır. Kooperatifin kullandığı kredilerin aynı kredi olmasını isteyen üreticiler; bunun nedenlerini nakdi krediyi tarımsal üretim dışı amaçlarla kullanma ve sonrasında sıkıntı yaşama ile nakit krediye ihtiyacı

olmama olarak ifade ederlerken, nakdi kredi olmasını savunan üreticiler piyasada girdi fiyatlarının kooperatife göre düşük olması ve nakdi krediyi farklı amaç ve üretim dallarında kullanabilme kolaylığı nedenlerine bağlamışlardır.

Ortakların çoğunluğu (%74.24) kullandıkları kredilerin ihtiyaçlarını karşılamadığını söylerlerken, %83.33 gibi büyük çoğunluğu kooperatiften kredi alımında problemlerle karşılaştıkları belirlenmiştir. Bunun nedenleri, %47.27 ile kredi tutarının azlığı, %27.27 ile kredi faiz oranının yüksekliği ve kredi teminatının yetersizliği, %20.00 ile bürokrasi, %7.27 ile vade kısıtlılığı, kredinin zamanında verilmemesi, girdi fiyatlarının yüksekliği, kefillik dolayısıyla zarar görüleceği endişesi, kooperatifin işletmeye uzaklığı, %5.45 ile kooperatifin aktif çalışmadığı ve %3.64 ile ortaklar arasında ayrımcılık yapıldığı düşüncesidir. Başaran (2003) çalışmasında, kooperatifle olan ilişkilerde karşılaşılan en önemli sorunun faizlerin yüksekliği (%90.30) olduğunu tespit etmiştir.

Talepte bulunulan kredinin kooperatifin düzenli çalışmaması nedeni ile zamanında temin edilemediğini belirtenlerin oranı %28.79'dur. Ortaklarının %36.36'sı, başka üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamak için girdi alma, borç kapatma ve tarım dışı amaçlarla kullanma nedenleri ile alınan krediyi amacına uygun kullanamadıklarını ifade etmişlerdir. Kredilerin geri ödenme zamanının uygun olmadığını düşünenlerin oranı %36.36'dır. Bu düşüncedeki ortakların yarısı (%50.00) geri ödenme zamanının ekim ayı sonu, %20.84'ü kasım ayı sonu ve %12.50'si aralık ayı sonu olması gerektiğini savunmaktadırlar. Kurban Bayramı zamanı (%8.33) ve şeker pancarı ödeme zamanı (%8.33) gibi durumların geri ödeme zamanı tespit edilirken dikkate alınması gerektiğini düşünenler de mevcuttur. Kullanılan krediyi vadesinde ödeyemediğini söyleyenler (%39.39), yetiştirdikleri ürünlerde verim düşüklüğü yaşama ve ürünlerin para etmemesi ile başka üreticiler için kredi kullanma durumunda vadeyi geciktirdiklerini söylemişlerdir. Kredi borçlarının zamanında ödenmemesi durumunda, kooperatif tarafından gecikme faizi uygulanması, borç bilgilendirme yazısı, kefiller aracılığı ile baskı ve kefillerden tahsil etme ile haciz gibi yaptırımlarla karşılaşıldığı belirlenmiştir.

Ana sözleşme, kredi genel sözleşmesi ve borç senedi gibi evrakların, kooperatif çalışanlarına güven duyma, merak etmeme, gerekli bulmama ve zamanı olmama gibi nedenlerle ortakların %84.85 gibi büyük bir çoğunluğu tarafından okunmadığı tespit edilmiştir. Benzer çalışmalarda, ortakların Kızılaslan (1997)'a göre %62.30'unun, Emiroğlu (1992)'na göre %28.90'ının, Karlı ve Çelik (2003)'e göre ise %36.80'inin ana sözleşmeyi okudukları belirlenmiştir.

Ortakların sadece %19.70'inin genel kurullara katılabildiği belirlenmiştir. Benzer çalışmalarda, genel

kurula katılma oranları %73.77 (Kızılaslan, 1997), %85.50 (Erol, 1998), %37.20 (Başaran, 2003) ve %48.30 (Karlı ve Çelik, 2003) olarak hesaplanmıştır. Araştırmada ortakların genel kurula; haberdar olmama, çağrılmama, katılmayı istememe ya da istekli olmama nedenleri ile katılmadıkları tespit edilmiştir. Karlı ve Çelik (2003) çalışmalarında, üreticilerin %43.20'sinin en yüksek oranla mazeret nedeniyle genel kurula katılmadıklarını belirlemiştir.

Ortakların %10.61'inin kooperatifin yönetim veya denetim kurulunda herhangi bir dönemde görev aldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde görev aldığını söyleyenlerin ortalama 7.29 yıl ve 2.14 kez görevde buldukları saptanmıştır. Ortakların yaklaşık yarısının (%51.52) mevcut yönetim ve denetim kurulu üyelerini tanıdıkları, tanımayanların ise kooperatife yeni ortak olma, üyeleri merak etmeme, kooperatifle ilgili iş ve işlemlerini kooperatif personelinin yapması nedenleri ile kurul üyelerini tanımadıkları belirlenmiştir. Kooperatifle ilgili problemlerini kurul üyeleri ile görüştüğünü belirtenlerin oranı %19.70'dir. Ortakların %80.30'unun problemlerini kooperatif personeli ile çözme, kurul üyelerinin görevlerini yerine getirmediğini düşünme ve kooperatife yeni ortak olma gibi nedenlerle kurul üyeleri ile görüşmedikleri saptanmıştır.

Kooperatif personelinin sorunlarına çözüm getirebildiğini düşünenlerin oranı %71.21 olarak hesaplanmış, ortakların %10.61'i ise sorunlarına kısmen çözüm getirildiğini ifade etmişlerdir. Sorunlarının bu kişiler tarafından çözülemediğini düşünenlerin oranı ise %18.18'dir. Başaran (2003), personel tarafından sorunlarının çözüldüğünü ifade eden ortakların oranını %2.30 ve bir kısmının çözüldüğünü belirtenlerin oranını ise %65.10 olarak bulmuştur. Ayrıca, üreticiler mesleki ve teknik konularda kooperatif çalışanlarından yeterli düzeyde fayda sağlayamadıklarını söylemişlerdir. Ortakların tamamına yakını (%95.46) çalışan personelin kendilerine olan tutum ve davranışlarından memnun olduklarını belirtmişlerdir. Başaran (2003)'a göre, ortakların %72.10'u kooperatif yöneticilerinin çalışmasından memnundurlar.

Ortakların %34.85'i kooperatiflerin sigortacılık faaliyetlerinden haberdar olduklarını söylemişlerdir. Ancak, üreticilerin sadece %15.15'inin ürün sigortası, trafik ve kasko ile ortak kaza sigortası branşlarında sigortacılık faaliyetlerinden faydalandıkları belirlenmiştir. Üreticilerin, kooperatif yetkililerinin yeteri kadar bilgilendirmemesi, gereksiz bir maliyet unsuru olarak görülmesi, dini inanç, örf ve adetlerle örtüşmemesi, sigorta primlerinin yüksek olması, sigorta hakkında bilgisi olmaması, sigortanın geri dönüşünün olmayacağı düşüncesi, sigortaya gerek duymama nedenleri ile sigortacılık faaliyetlerine sıcak bakmadıkları tespit edilmiştir. Ortakların sadece

%4.54'ü kooperatifi sigortacılık faaliyetlerinde yeterli bulduklarını söylemişlerdir. Kısmen yeterli bulunduğunu ifade eden üreticilerin oranı ise %13.64'tür.

Ortakların %43.94'ünün kooperatiften en önemli beklentilerinin kredi limitlerinin yükseltilmesi olduğu belirlenmiştir. Kredi vadelerinin daha uygun hale getirilmesi (%27.27), faiz oranlarının düşürülmesi (%24.24), bürokrasinin azaltılması (%15.15), kredi teminatlarının azaltılması (%7.58), girdi fiyatlarının piyasadan düşük olmasının sağlanması (%4.55), kooperatifin faal olarak çalışması (%4.55), kefillik durumunun düzeltilmesi (%1.51), borçların yapılandırılması (%1.51) ve ortaklara eşit davranılması (%1.51) üreticilerin kooperatiften beklediği diğer unsurlardır. Erol (1998), ortakların kooperatiften beklentilerinin, ortakların yeterince bilgilendirilmesi (%32.00), ürünlerin değerlendirilmesi ve pazarlanmasının kooperatifin aracılığı ile yapılması, tarımsal girdilerin ucuz ve uzun vadeli satılması, kooperatifle olan sözleşme şartlarının iyileştirilmesi (%32.00) olduğunu belirlemiştir.

Kooperatif tarafından uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanması durumunda ortakların %90.91'inin bu kaynağı hayvan alımı için kullanabilecekleri saptanmıştır. Ayrıca, böyle bir kredi olanağının traktör veya zirai alet-makine alımı (%16.67), ahır, ağıl ve samanlık gibi tarımsal inşaat işlerinde (%13.64), arazi alımı (%3.03) ve şahıslardan alınan borcu kapatmakta (%1.51) kullanılabileceği tespit edilmiştir. Bu durumun kooperatif yetkililerince yöresel bazda değerlendirilerek strateji geliştirmeleri kooperatif-ortak ilişkileri bakımından önemlidir.

Ortakların yarısından fazlası (%56.06) kooperatifin banka gibi mevduat toplaması durumunda tasarruflarını kooperatife yatırabileceklerini söylemişlerdir. Üreticiler kooperatife güven duyma, tarımsal ve tüketim ihtiyaçlarının karşılandığı bir kurum olması, işletmeye yakınlık ve kooperatife borçlu olma gibi nedenlerle kooperatifi tasarruflarını değerlendirecekleri bir kurum olarak görmektedirler. Bu konuyu olumsuz değerlendirenlerin nedenleri, faizin haram olduğunu düşünme, bankaların daha güvenilir olarak görülmesi, kooperatife güven duymama, tasarruflarını farklı şekilde değerlendirme olarak tespit edilmiştir. Erol (1998), ortakların %70.60'ının kooperatifler bankasının kurulmasını istediklerini belirlemiştir.

Ayrıca, ortaklar vadesi geçen borçlar için af getirilmesinin düzenli çalışan ortağı olumsuz etkileyeceğini, kooperatiflerin uzun vadeli ve uygun faizli kredi olanakları sağlaması gerektiğini, mesleki ve kooperatifçilik konularında eğitim çalışmalarını düzenlenmesinin yararlı olacağını düşünmektedirler. Erol (1998) çalışmasında, kooperatif bünyesinde

herhangi bir eğitim faaliyetinin gerçekleştirilmediğini söyleyen ortakların oranını %26.90 olarak tespit etmiştir.

4. SONUÇ

Tarım sektörü, nüfusun gıda gereksinimini karşılaması, istihdam olanakları oluşturarak nüfusu kırsal alanda tutması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması ve ürünlerine pazar oluşturması, milli gelire katkı sağlaması ve dış ticaret yoluyla ülkeye döviz kazandırması gibi faydaları ile önemli bir sektör durumundadır.

Tarımsal üretimde örgütlenmenin amacı, çiftçilerin ihtiyacı olan girdileri daha kolay ve ucuza temin edebileceği, ürünlerini uygun rekabet koşullarında pazarlayabileceği bir teşkilatlanma yapısı meydana getirerek üreticilerin gelirlerini yükseltmektir. Bunun yanı sıra üretici örgütleri, kırsal toplumun tarım teknikleri ve örgütlenme konularında eğitilmelerini kendilerine her türlü anlamda yakın konumda olduğu varsayılan yayım birimi olarak sağlamakla üreticilerin yaşam düzeylerini iyileştirebilmektedirler.

Tokat-Merkez ilçede yapılan bu araştırma sonucuna göre, TKK'ne ortak işletmelerin, daha çok küçük ölçekli mülk arazilerde, kuru tarım koşullarında tarımsal üretimin yapıldığı ve orta yaşın üzerinde, eğitim seviyesi düşük olan yöneticilerin idaresindeki işletmeler olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, işletmelerde kullanılabilir işgücünün büyük çoğunluğunun atıl durumda olduğu, işletmelerin aktif sermayelerinin daha çok toprak sermayesinden oluştuğu ve düşük düzeylerde borçlanıldığı görülmektedir.

İşletmelerde brüt hasıla unsurları içerisinde hayvansal ürünler satış tutarı büyük bir pay almakta olup, işçilik ve materyal masrafları önemli işletme masrafı kalemleridir. İşletmelerde tarımsal gelir aile işgücünü karşılayabilecek durumda olmasına karşın, aile işgücü ücret karşılığı ve öz sermayenin reel faiz karşılığı toplamının altındadır. Ayrıca, toplam aile geliri içerisinde tarımsal gelir ile beraber tarım dışı gelir ve diğer servet gelirleri önemli gelir unsurlarıdır.

Ortakların uzun süredir kooperatife ortaklıklarının bulunduğu, ortak olurken daha çok akrabalarından, dost ve arkadaşlarından etkilendikleri görülmektedir. Ortakların çoğunluğunun kooperatiften beklentilerinin karşılanmadığını ifade etmeleri ve kooperatifin eğitim çalışmalarının yetersizliğini vurgulamaları dikkat çekicidir.

Bu çalışmada; işletmelerin gelir seviyelerinin artırılması ve kooperatif-ortak ilişkilerinin iyileştirilmesinin yeniliklere açık ve eğitime önem veren bir yönetim anlayışına sahip kooperatif idarecileri ile gerçekleştirilebileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Açıl, A.F., 1956. Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:105, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Açıl, A.F., 1977. Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimiz Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:665, Ankara.
- Akay, M., 1996. Tokat İli Niksar Ovası Tarım İşletmelerinin Yapısal Analizi, İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Doğrusal Programlama Yöntemiyle Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Akay, M., 1998. Tarım İşletmelerinin Başarısı Üzerine Bir Araştırma (Tokat İli Artova Bölgesi Örneği). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:33, Araştırma Serisi No:10, Tokat.
- Aksöz, İ., 1973. Doğu Anadolu'nun Ekonomik ve Ziraat Yapısı. Ankara Üniversitesi Yayınları No: 163, Ziraat Fakültesi Yayın No: 81, Baylan Matbaası, Ankara.
- Aras, A., Çakır, C., 1975. Gediz Sulama Projesi Kapsamına Giren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Etüdü. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:211, İzmir.
- Aras, A., 1988. Tarım Muhasebesi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları Yayın No: 486, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir.
- Başaran, B., 2003. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Yeni Kooperatif Standartları ve Ülkemiz Kooperatiflerinin Uyumunu: Trakya Bölgesi Tarım Kooperatifleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Bilgin, N., 2005. Tarımsal Kooperatiflerde Güven Duygusunun Ortakların Kooperatife Bağlılıkları ve Performans Algılarına Etkisi: TARIŞ'te Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Çıkm, A., Yercan, M., 1995. Tarımda üretici örgütlenmesi I: Kooperatifler, Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi, 9-13 Ocak, Ankara, s.155-165.
- Çiçek, A., Erkan, O., 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örnekleme Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.
- Dedeoğlu, M., Yıldırım, İ., 2006. Emek tarımsal kalkınma kooperatifine ortak işletmelerin ekonomik analizi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi, 16(1):39-48.
- Emiroğlu, Z., 1992. Muğla Fethiye'de Bulunan Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin (1163 Sayılı Kanuna Tabii) Pazarlayabilecekleri Ürünlerin Belirlenmesi ve Çobanlar Köy Kalkınma Kooperatifinin Örnek Olay Olarak İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bornova-İzmir.
- Eraktan, G., 2001. Ortak Tarım Politikası. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) Ders Notu, Ankara.
- Erkan, O., Orhan, M.E., Budak, F., Şengül, H., Karlı, B., Hartoka, İ., 1989. Aşağı Mardin-Ceylanpınar Ovalarındaki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve İleriye Dönük Planlaması. Türkiye Bilimsel Teknik ve Araştırma Kurumu Tarım ve Ormanlık Araştırma Grubu Proje No: TOAG-613, Adana.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kırıl, T., Açıl, A.F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara.
- Erol, F., 1998. Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri'nin Gelişimiyle İlgili Sorunlar ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Esengün, K., 1990. Tokat İlinde Meyve Yetiştiriciliği Yapan İşletmelerin Ekonomik Durumu ve İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gülse Bal, H.S., 2003. Orta Karadeniz Bölgesi'nde Ayçiçeği Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi ve Kooperatif-Üretici-İşleyici Entegrasyonu, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Hazar, N., 1970. Kooperatifçilik Tarihi. Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları, Yayın No:40, Ankara.
- İnan, İ.H., 1994. Tarım Ekonomisi. Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, Tekirdağ.
- İnan, İ.H., 2004. Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:40, İstanbul.
- İnan, İ.H., Direk, M., Başaran, B., Birinci, S., Erkmen, E., 2005. Tarımda örgütlenme. Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, Ankara, s.1133-1154.
- Karacan, A.R., 1991. Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Tarımsal Kredi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 498, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Karlı, B., Çelik, Y., 2003. GAP Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Diğer Çiftçi Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinliği. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) Yayınları, Yayın No: 97, Şanlıurfa.
- Kendirlioğlu, Ö., 2008. Tarih Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi ve Üretici Memnuniyetinin Belirlenmesi: Aydın İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Kızılaslan, N., 1997. Tokat İli Merkez İlçede Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine Katılımı Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Köksal, K., 2006. Üretim Kooperatiflerinden Arcılık Kooperatiflerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mülâyim, Z.G., 1995. Kooperatifçilik. II. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Talim, M., Güneş, T., Çıkm, A., İnan, İ.H., Bektöre, M., 1981. Tarımda teşkilatlanma, Türkiye II. Tarım Kongresi Tebliğler Kitabı, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Tatlıdil, H., 1984. Tarımsal Yayım Çalışmalarında Önder Çiftçi Yaklaşımı Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, Ankara.
- Turan, A., Mülayim, Z.G., 1994. Süt Fabrikası İşleten Tonya ve Bütün Köylerini Kalkındırma Kooperatifinin Tarımsal Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi. 94 Kooperatifçilik Yıllığı, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayın No:85, Ankara.
- Ürper, Y., 1996. Kooperatif İşletmeciliği. Birlik Ofset Yayıncılık, Eskişehir.
- Yılmaz, E., 2006. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Projeleri Kapsamında Süt Sığırcılığı Yapan Bazı Tarımsal

Kalkınma Kooperatiflerindeki Sığırların Verim Özellikleri İle Bu İşletmelerin Yapısal Durumlarının Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.

Sorumlu Yazar:

Murat SAYILI

muratsayili@yahoo.com

Geliş Tarihi : 25/12/2013

Kabul Tarihi : 07/04/2014